

Dolderse Kroniek

Villa Chr. Pleines ca. 1910

8e jaargang nr. 2 – mei 2005

uitgave van de
Historische Vereniging Den Dolder

Historische Vereniging Den Dolder

Opgericht 9 april 1997.

8e jaargang nr. 2, mei 2005

Verschijnt in de maanden: januari, mei en september.

Bestuur

Voorzitter: Bodes de Vries,
Willem Coxlaan 12
3734 BW Den Dolder.
tel. 030-2283082

Secretaris: Mieke van der Ploeg,
Pleineslaan 61
3734 EM Den Dolder.
tel. 030-2288252

Penningmeester: Jacques Geel,
Eekhoornlaan 33
3734 GW Den Dolder.
tel. 030-2283855

Redactie

Mieke van der Ploeg (zie boven)
Hoofdredactie.
Ria Efdée,
Eekhoornlaan 33
3734 GW Den Dolder.
tel. 030-2283855

Tekstvoorstellen en reacties naar de redactie.

Alle rechten voorbehouden.

Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Historische Vereniging Den Dolder.

De contributie bedraagt 13,60 euro per jaar (9,10 euro tot 1 januari 2006)

Betaling is mogelijk: Contant bij de penningmeester,
of op postrekening 7739816 t.n.v. **Historische Vereniging Den Dolder.**

De homepage op internet van de vereniging is:
<http://www.geocities.com/albvs/dendolder>

ISSN: 1389-0026

Redactioneel

U treft een dikkere Kroniek aan dan u van ons gewend bent. Vanwege "60 jaar Bevrijding" wijden we het hele nummer aan de oorlog en de bevrijding. We wilden de artikelen over die tijd niet opknippen tot vervolgh verhalen, maar dit keer integraal en tegelijk publiceren. Via drie invalshoeken besteden we aandacht aan Den Dolder in die tijd.

De gemeente-archivaris Pierre Rhoen gaf ons voor dit nummer toestemming om gebruik te maken van zijn artikel over de oorlogsmonumenten, waarbij we ons beperken tot de "Dolderse" monumenten. Zijn volledige artikel over alle monumenten in de gemeente Zeist is gepubliceerd in het laatstverschenen nummer van "Seyst".

Verder besteden we aandacht aan het leven op de Willem Arntszhoeve in de oorlog. De overname van het bestuur door NSB-ers, de inkwartiering van honderden patiënten uit de kust streek, de razzia's op Joodse patiënten, de dappere stellingname van de dokters, etc.

Tot slot neemt mevrouw Van Oostenbruggen (voor velen beter bekend onder haar meisjesnaam Marie van Zoeren, of als "tante Marie") u mee naar het leven van alledag in de oorlog. Hopelijk is haar levendige verteltrant in mijn weergave van ons gesprek bewaard gebleven! Er zijn vast ook andere verhalen te vertellen. Mag de redactie ook bij andere Doldenaren langskomen om hun verhalen op te tekenen? Belt u svp met Mieke van der Ploeg. Voor deze uitgave van De Kroniek heb ik me meer dan andere jaren echt verdiept in de oorlogsjaren, en ben diep dankbaar dat ik pas na de oorlog geboren ben.....

Tot slot willen we hier Albert van Silfhout dank zeggen voor het verrichte werk voor de productie van De Kroniek, dat hij met ingang van dit nummer heeft neergelegd. Berber de Vries heeft dit eenmalig overgenomen (waarvoor ook dank!), voor komende edities beraden we ons op een duurzame oplossing. Mieke van der Ploeg.

De oorlogsmonumenten in Den Dolder

Door R.P.M. Rhoen

In de gemeente Zeist werden 21 oorlogsmonumenten opgericht. Vijf monumenten staan in Den Dolder. Een zesde, de Vrijheidsboom, is ooit gerooid. Ter gelegenheid van zestig jaar Bevrijding verschijnt het artikel 'De oorlogsmonumenten in Zeist'. Voor de Dolderse Kroniek is een selectie van de Dolderse monumenten gemaakt en de tekst waar nodig ingekort.

Inleiding

Direct na de bevrijding in mei 1945 werden in Nederland talrijke monumentencommissies in het leven geroepen voor het oprichten van gedenktekens ter herinnering aan de oorlog, de bevrijding, het verzet, de gefusilleerden, de gesneuvelden enz. Geschrokken door deze uitbarsting van gedenktekens, vaak meer spontaan dan artistiek verantwoord, verzocht de Nederlandse Kring van Beeldhouwers in juni 1945 het Militair Gezag een voorlopig verbod tot het oprichten van oorlogsmonumenten af te kondigen. Het Nationaal Instituut verzocht in een circulaire van juni 1945 de gemeentebesturen alle plannen aangaande het oprichten van gedenktekens ter kennis te brengen van het Nationaal Instituut en ze te toetsen aan de richtlijnen, zoals die door hem waren opgesteld.

Voordat de overheid regulerend ging optreden, waren in de gemeente Zeist al twee monumenten opgericht. Het eerste definitieve oorlogsgedenkteken werd in Den Dolder opgericht. Het staat op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenaan-West.

Het is opvallend dat de oorlogsmonumenten die in de vorige eeuw werden opgericht tot stand zijn gekomen op initiatief van particulieren, verenigingen en comités en door hen ook de kosten werden gedragen. Een uitzondering is het houten kruis op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder. Dit is in 1970 in opdracht van de gemeente geplaatst.

Op meerdere plekken in ons land waar mensen door de bezetter

werden gefusilleerd zijn monumenten opgericht, zoals in onze gemeente aan de Soestdijkerweg, waar op 5 april 1945 tien mannen werden gefusilleerd.

Op de website www.oorlogsmonumenten.nl staan in het kort de gegevens van alle oorlogsmonumenten van Zeist vermeld. In deze publicatie hebben wij de monumenten uitvoerig beschreven en zijn wij dieper ingegaan op gebeurtenissen die aanleiding hebben gegeven voor de oprichting van bepaalde monumenten.

Dolderseweg 148, stationsgebouw - NS-monument - 17 september 1945

Den Dolder en Bosch en Duin waren als gevolg van bombardementen op het nabij gelegen vliegveld Soesterberg zwaar beschadigd. Geen wonder dat de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin op de dag dat er een einde kwam aan de oorlog feest wilden vieren. Op maandag 7 mei 1945, de dag van de bevrijding, verzamelden de bewoners van de beide zwaar getroffen plaatsen zich om 14.00 uur bij het NS-station in Den Dolder. Het spoorwegpersoneel was in uniform aanwezig. De heer Van Renswouw sprak namens het spoorwegpersoneel, dat menigmaal in de schuilplaats een goed heenkomen moest zoeken en herdacht ploegbaas Beerenstein. Hij dankte de dorpsgenoten voor hun betoonde stilzwijgendheid en verleende inwoning en dankte de directie voor de medewerking. Namens het Comité tot Opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin herdacht de heer Klooster de gevallen van de eerste oorlogsdagen, waaronder mannen uit deze omgeving waren. Mede door de spoorwegstaking kwam aan de onderdrukking een einde. Klooster bracht hulde aan het spoorwegpersoneel, aan de koningin en het vaderland. Onder het zingen van het volkslied werd daarna de vlag gehesen. Hiermee werd het teken gegeven voor het begin van de feestelijkheden.

In het slotwoord bedankte Van Renswouw voor de grote opkomst en sprak hij de hoop uit dat de spoorwegen weer spoedig hun oude taak zouden kunnen vervullen.

Tien dagen later was er bij het NS-station in Den Dolder weer een bijeenkomst. Nu om te herdenken dat een jaar daarvoor de spoorwegstaking was uitgebroken. Op last van de Nederlandse regering in Londen brak op 17 september 1944 een staking uit onder het personeel van de Nederlandse Spoorwegen. Door het treinvervoer te ontregelen, hoopte men het Duitse leger in de problemen te brengen en zo de opmars van de geallieerden te ondersteunen. De spoorwegstaking duurde tot aan het eind van de oorlog.

Ter herinnering aan deze spoorwegstaking werd op 17 september 1945 bij het station in Den Dolder een monument onthuld. De onthulling vond plaats in aanwezigheid van het personeel van de NS en verschillende inwoners van Den Dolder en Bosch en Duin. C.I. Wielsma, haltechef van de NS in Den Dolder, hield een toespraak, waarna hij de gedenksteen onthulde. Mevrouw Wielsma legde een boekje oranje bloemen op de steen.

Op het monument dat van natuursteen is gemaakt, staat de tekst: 'Ter herinnering aan de spoorwegstaking van 18 september 1944 tot 8 mei 1945'. Het is niet groot, 22 x 42 x 21 cm (h x b x d) met een sokkel van 5 cm, maar het getuigt van de moed van N.S.'ers die het aan durfden om te staken. De steen is geplaatst in het plantsoen aan de kop van het stationsgebouw. De maker van het monument is Hendrik Goos (1886- 1980) uit Den Dolder, zelf wegwerker bij de N.S.

Dolderseweg 148A, stationsgebouw - NS-plaquette- voor 1955

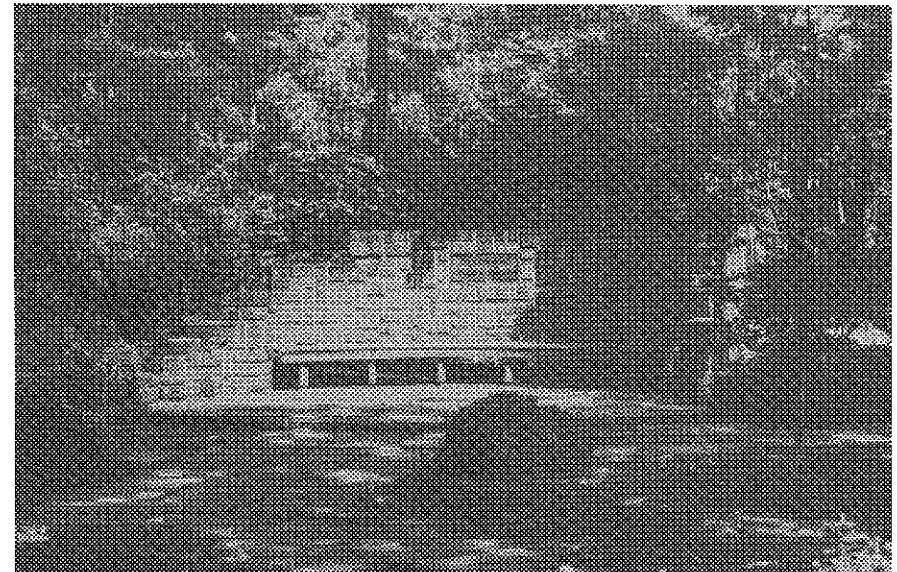
Ter herinnering aan de omgekomen spoorwegmensen hangt op zo'n 110 stations in Nederland een bronzen plaquette. Den Dolder is een van deze stations. De plaquette is een ontwerp van ir. H.G.J. Schelling. De koperen plaat van 40 x 60 cm (h x b) is tegen de buitengevel bevestigd, vlakbij het monument dat aan de spoorwegstaking van 1944-1945 herinnert. In Den Dolder staat hierop: '1940-1945 Ter nagedachtenis aan de gevallen Pierre M. Roels'. De in Soest woonachtige N.S.'er Pierre Maurice Roels kwam op 8 maart 1944 op zestigjarige leeftijd bij een bombardement om het leven. Onder de naam is een afbeelding van een gevleugd wiel,

een oud symbool van de Nederlandse Spoorwegen, aangebracht.

Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West - Bevrijdingsbank - 30 augustus 1945

Dolderseweg, hoek Hertenlaan-West - Vrijheidsboom - 30 augustus 1945

In een artikel in de Zeister Post van 12 mei 1945 wordt een beeld gegeven van de door de oorlog zo zwaar getroffen plaatsen Den Dolder en Bosch en Duin. Men schrijft: 'Wij zijn in de afgelopen week in de gelegenheid geweest de omgeving van de jarenlang

De oude bevrijdingsbank op de Hertenlaan (ansichtkaart, datum onbekend)

afgesloten Hertenlaan op te nemen en de schade van nabij te zien. Eerlijk gezegd leek het ons of wij een slagveld bezochten. Geen huis was meer heel, alle tuinen verwoest en de bomtrechters hadden een gapende omvang aangenomen als even zo vele vers geslagen wonden. Enorm is hier de verwoesting van het natuurschoon. De prachtige heide-paden naar Soest zijn vernietigd, het prachtige bos van de Hertenlaan gesloopt en de artistieke hoekjes weggeslagen. Wanneer men deze schone omgeving heeft gekend, komt men

wel zeer on der den indruk [...] Wanneer men de ravage te Bosch en Duin daarbij voegt en de vernieling van de terreinen aan den Dolderschenweg, heel het kampeerterrein "De Zonnebloem" is practisch vernietigd, overziet, komt een sterk verdriet bij u op.' Dezelfde krant schrijft een jaar later, op 11 mei 1946, 'Het Herstel in vollen gang. Een gang door de Hertenaan te den Dolder laat u alle indrukken van de laatste jaren opnieuw beleven. Aan het begin een slagboom en een wirwar van prikkeldraad. Militair terrein! Streng verboden toegang! Schrik niet, lezer, men kan vrij passeeren, het zijn slechts resten uit een minder aangename periode, waarvan deze laan als geen andere de sporen vertoont. [...]

Tijdens de regering van koningin Wilhelmina vierde men Koninginnedag op 31 augustus. De eerste verjaardag van koningin Wilhelmina in een bevrijd Nederland werd tevens als Bevrijdingsdag gevierd. Het was Den Dolder dat met een tweedaags feest op donderdag 30 augustus de feestelijkheden rond de verjaardag van de koningin opende. Het lijkt zoveel jaar na de oorlog normaal dat men na de bevrijding feest vierde. In die tijd lag dat in de maatschappij toch anders. In het Zeister Nieuwsblad van 4 september 1945 kan men lezen hoe burgemeester Visser over dit vraagstuk dacht. 'Het was Zeist's eerste burger, die ons deed gevoelen, dat er twee groeperingen menschen te onderscheiden zijn. En wel een grootere groep, die vóór feestelijkheden zijn, na een tyrannie van vijf lange jaren en een kleinere groep, die zegt, dat thans, nu de wonden van smart en verlies nog niet geheeld zijn, de tijd van uitbundige vreugde nog lang niet gekomen is. Het is echter niet aan ons, of beter gezegd, aan den mensch, om te beoordeelen, wie van de twee gelijk heeft. Zeker is echter, dat we hen, die voor de vrijheid, waarvan wij thans genieten, hun leven offerden, nu en nooit mogen vergeten. Viert men feest, dan zal men dit doen in het teken van de dankbaarheid voor de eindelijke vrijheid, de uiteindelijke verlossing.'

Door het Comité tot opbouw van Den Dolder en Bosch en Duin en

de Oranjevereniging te Den Dolder werd uit dankbaarheid en vreugde over de bevrijding van Nederland, de terugkeer van koningin Wilhelmina en de wederopbouw van het zwaar getroffen Den Dolder, op de hoek van de Dolderseweg en de Hertenaan-West een monumentale bank geplaatst. Hiervoor had men aan het gemeentebestuur op 19 juli 1945 toestemming gevraagd. In de rugleuning van de bank is een plaquette gemetseld, waarop te lezen staat 'Ter herinnering aan de bevrijding van ons land; 5 Mei 1945'. Op een kleinere gedenksteen aan de linkerkant staat 'Aangeboden door de bewoners van Den Dolder en Bosch en Duin aan de gemeente Zeist, 30 Augustus 1945'. Op die dag werd het monument aan het gemeentebestuur in de persoon van de burgemeester overgedragen. In het besluit van 28 juli 1945 waarbij het gemeentebestuur de schenking van de bank aanvaardde, staat 'dat deze bank een sieraad zal vormen in die omgeving'.

Het monument is gemaakt van natuursteen, baksteen en chamotte. De bank loopt aan beide zijden trapsgewijs omlaag. Het breedste punt is 4,95 m, het hoogste 1,55 m en het laagste 58 cm. Aan weerszijde is een plantenbak gemetseld. De bakken zijn 30 cm hoog, 1,30 m breed en 95 cm diep. Het zitgedeelte is helaas vervangen door een klein bankje.

Schijnbaar werd dit oorlogsmonument in latere jaren niet meer als een bevrijdingsmonument gezien en alleen als een van de vele zitbanken in de gemeente beschouwd. Toch zijn in Nederland op diverse plaatsen oorlogs-, verzets- en bevrijdingsmonumenten opgericht in de vorm van een zitbank. Onder andere is dat gebeurd in Abcoude, Almere, Axel, Barchem, Beemster, Bergambacht, Dalfsen, Leiden, Loenen (U.), Neede, Norg, Santpoort, Schellinkhout, Varsseveld, Vriezenveen, Westdongeradeel en Zwolle. In *Sta een ogenblik stil...* (Kampen 1980) mist men dit bevrijdingsmonument in Den Dolder.

Sinds op 1 september 1898 ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina op het toenmalige marktplein aan de Voorheuvel de Wilhelminaboorn werd geplant, zijn meerdere

Oranjabomen gevolgd. Naast de Oranjabomen kennen wij Vrijheidsbomen, die ons aan de herwonnen vrijheid herinneren. Na de overdracht van de Bevrijdingsbank plantten burgemeester Visser en mevrouw Visser in het plantsoen een Vrijheidsboom. Gelet op de feestdag waarop de boomplanting gebeurde, mag men deze boom ook een Oranjeboom noemen.

De Oranje-Vrijheidsboom aan de Dolderseweg is in een onbewaakt ogenblik gerooid. Wat voor soort boom het was, is niet bekend.

Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan - Gedenkkruis - eind april 1970

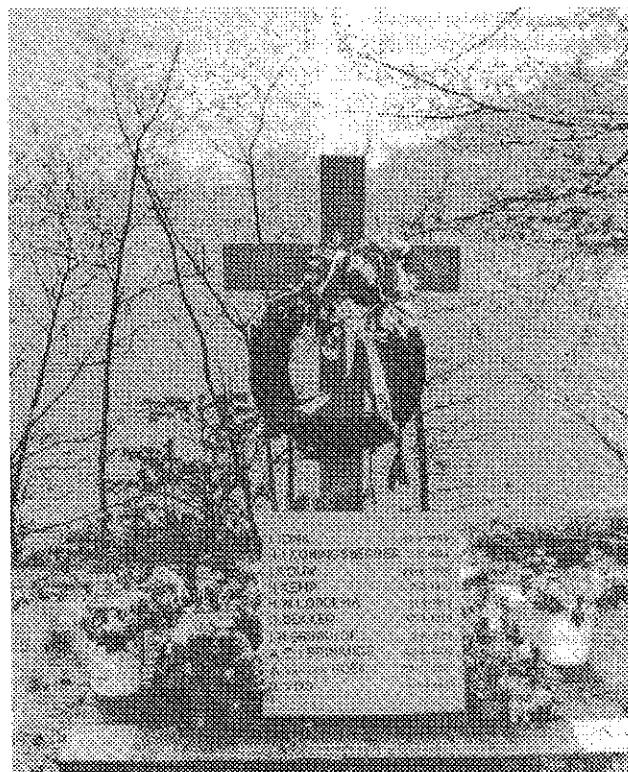
In het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan in Den Dolder staat een manshoog houten kruis. Dit is het oorlogsmonument van Den Dolder. Het werd in 1970 in opdracht van de gemeente vervaardigd en eind april geplaatst. Het monument werd niet officieel onthuld. Tijdens de Dodenherdenking in dat jaar legde het Oranjecomité Den Dolder er voor het eerst een krans. Een plechtigheid die sindsdien elk jaar plaats vindt.

De reden voor de oprichting van dit oorlogsmonument is gelegen in het feit dat men eind jaren zestig van de vorige eeuw vond dat het monument voor de tien gefusilleerde mannen aan de Soestijkerweg, waar tot die tijd de jaarlijkse Dodenherdenking plaats vond, te ver buiten het dorp lag. De belangstelling voor deelname aan de Stille Tocht naar die plaats werd steeds geringer. Men hoopte met een monument in het centrum van het dorp meer mensen te stimuleren aan de plechtigheid deel te nemen.

Het is een sober gedenkkruis, gemaakt van tropisch hardhout Azobé, met als enig opschrift '1940-1945'. Het monument heeft de vorm van een Latijns kruis, geplaatst op een lage sokkel gemaakt van zwerfkeien. De sokkel is slechts 30 cm hoog, 50 cm breed en 65 cm diep. Het kruis is 1,85 m hoog en 1,15 m breed. De dikte van de kruisbalken bedraagt 14 x 8 cm (breedte x diepte).

Soestijkerweg 6 - gedenkkruis - (1) 1947; (2) tussen 1948-1970; (3) na 1970

Op donderdag 5 april 1945 omstreeks 7.30 uur belde een Duitse militair het politiebureau in Zeist met de mededeling dat op de Soestijkerweg ter hoogte van het perceel nummer 8 tien mannen waren doodgeschoten. Hij gaf opdracht maatregelen te nemen voor het vervoer van de lijken. Toen de politie bij de genoemde plaats aankwam, vond zij op de verhoogde berm, ongeveer vijftien meter vanaf de Soestijkerweg tien dode mannen liggen. Zij voelden toen al koud aan.

Het gedenkkruis op de Soestijkerweg, foto 2004

In de boerderij op het adres Soestijkerweg 8 woonde Hendrik Hilhorst. Hij verklaarde dat die morgen omstreeks 6.30 uur een autobus uit de richting van Utrecht was komen aanrijden en dat die vlakbij zijn boerderij was gestopt. Eerst stapten militairen van de

Duitse Wehrmacht uit en daarna de tien mannen in burger. Die tien mannen moesten zich in de berm in een rij opstellen. Tien of meer Duitse militairen vormden een executiepeloton, dat na het in het Duits gegeven commando 'Feuer' op die mannen begon te schieten. De tien vielen op de grond, waarna vier mannen nog door een van de Duitse militairen een genadeschot kregen. Vervolgens stapten de militairen weer in de bus en reden weg. Volgens een rapport van 6 april van een ondergrondse inlichtingendienst was er niet alleen sprake van een autobus, maar reed voor die bus ook nog een personenauto. Beide voertuigen zouden het laantje naar de boerderij van Hilhorst op gereden zijn.

De lijken werden overgebracht naar het lijkenhuis van de Nieuwe Algemene Begraafplaats aan de Woudenbergseweg. Daar werd een onderzoek ingesteld naar de identiteit van de dood-geschoten mannen. Op zes lijken vond men een persoonsbewijs of een bewijs van Nederlanderschap. Op verzoek van de gemeentepolitie van Zeist verstrekte de Sicherheitspolizei te Utrecht, die kantoor hield op de Maliebaan 74, een opgave van de tien standrechtelijk dood-geschoten mannen. De meeste lijken werden door naaste familieleden of anderen die hen goed gekend hadden, geïdentificeerd.

Het waren:

- Antonius Cornelis Jozef Brinkhorst, geboren te De Bilt op 22 augustus 1908, wonende te Utrecht
- Johannes Hendrikus Brinkhof, geboren te De Bilt op 8 juni 1895, wonende te Utrecht
- Gerrit Dekker, geboren te Utrecht op 17 mei 1926, wonende te Utrecht
- Antonie van der Hoek, geboren te 's-Gravenhage op 23 december 1897, wonende te Maarssen
- Johannes Jonk, geboren te Leiden op 23 februari 1895, wonende te Leiden
- Hendrikus Kemp, geboren te Haarlemmermeer op 7 juni 1910, wonende te Amsterdam
- Henri Johan Koningsberger, geboren te Blokzijl op 11 februari 1924, wonende te Amsterdam

- Jan Kouw, geboren te Asperen op 25 juni 1892, wonende te Leerdam
- Hendrik Willem Loddema, geboren te Haarlemmermeer op 21 augustus 1913, wonende te Nieuwer Amstel
- Rinke Vos, geboren te Amsterdam op 24 januari 1922, wonende te Amsterdam

Een dokter van de G.G. & G.D. voerde de doodsschouw uit en gaf als doodsoorzaak op van: Antonius Cornelis Jozef Brinkhorst 'schotwond linker ooghoek, schotwond door de keel', Johannes Hendrikus Brinkhof 'schotwond rechter ooghoek', Gerrit Dekker 'schotwond rechter ooghoek', Antonie van der Hoek 'schotwond door de neus', Johannes Jonk 'schedel verbrijzeld', Hendrikus Kemp 'schotwond rechter voorhoofd', Henri Johan Koningsberger 'schotwond boven linker oog, schotwond rechter mondhoek, schotwond rechter voorhoofd', Jan Kouw 'schotwond rechter oog, schotwond rechter oor', Hendrik Willem Loddema 'schotwond rechter oog, schotwond linker oor' en Rinke Vos 'schotwond rechter wang, schotwond linker halsslagader'.

De officier van justitie verleende op 10 april toestemming om hen te begraven.

Natuurlijk dringt zich de vraag op waarom die tien mannen 's morgens vroeg op 5 april 1945 standrechtelijk werden geëxecuteerd. Volgens de rapporteur van de ondergrondse inlichtingendienst was de executie vermoedelijk bedoeld als represaillemaatregel voor een overval op twee SS'ers een week eerder in die omgeving. Een SS'er werd daarbij gedood en de ander zwaar gewond. Boer Hilhorst had ook het vermoeden dat de executie iets met die aanslag te maken had. Hij spreekt echter slechts over een gewonde SS'er en niet over een gedode SS'er. De Duitse Weermacht heeft toen in de omgeving van zijn boerderij een onderzoek ingesteld. In een rapport van 9 april van de reeds genoemde inlichtingendienst wordt ook slechts gesproken over een Duitse militair die gewond was geraakt bij een aanslag in de nacht van 27 of 28 maart.

Sinds 1953 wordt beweerd dat de tien mannen werden gefusilleerd als represaille voor de aanslag op Rauter op 6 maart 1945. Als tegenmaatregel voor die aanslag bij Woeste Hoeve hebben de Duitsers direct 263 personen gefusilleerd. Hun namen zijn bekend en op die lijst staan niet de namen van de aan de Soestdijkerweg gefusilleerde mannen. Dat er een maand later nog eens tien mannen werden gefusilleerd als represaille lijkt onwaarschijnlijk. Een ander argument dat daar ook tegen pleit is een proces-verbaal dat als bewijsstuk heeft gediend in het proces tegen Lages. Hierin wordt de volgende verklaring gegeven voor de fusillade aan de Soestdijkerweg: *'Uit een ingesteld onderzoek is gebleken, dat deze personen die zich allen als gevangenen bonden [sic] in de Duitse gevangenis te Utrecht, als represaillemaatregel zijn gefusilleerd, omdat ter plaatse een aanslag was gepleegd op enige leden van de Duitse weermacht.'* Een verdere bevestiging hiervan is te vinden in: J. van Miert (red.), *Een gewone stad in een bijzondere tijd: Utrecht 1940-1945* (Utrecht 1995), waarin op blz. 272 wordt vermeld dat er op 5 april 1945 tien gevangenen uit het Huis van Bewaring werden gefusilleerd als represaille voor een aanslag op leden van de Weermacht.

De namen van alle op 5 april 1945 aan de Soestdijkerweg gefusilleerde personen zijn vermeld op de 'Erelijst van namen van hen die voor het Vaderland gevallen zijn', welke neergelegd is in het gebouw van de Tweede Kamer aan het Binnenhof in 's-Gravenhage. Slechts van een viertal van hen is iets bekend over illegale activiteiten. Antonie van der Hoek hielp onderduikers en was lid van de Binnenlandse Strijdkrachten (BS). Hij behoorde ook tot de KP-sabotageploeg Maarssen. Op 19 maart 1945 werd hij in Ter Aa gearresteerd, terwijl hij een sten in zijn bezit had. Johannes Jonk verschaftte hulp aan ondergedoken joden en andere onderduikers en haalde wapendepots van de bezetter leeg. Op 10 februari 1945 werd hij in Scherpenzeel gearresteerd. Henri Johan Koningsberger deed in 1943 een mislukte poging naar Engeland te ontsnappen, waarna hij in 1943/1944 vier maanden in een Franse

gevangenis verbleef. Hij nam deel aan het OD-werk. Hij werd op 23 maart 1945 te Amsterdam gearresteerd. Zijn vader, dominee J.C. Koningsberger, heeft de Duitsers toen hij nog in het Huis van Bewaring aan het Kleine-Gartmanplantsoen in Amsterdam zat, losgeld betaald om hem vrij te kopen. Ds. Koningsberger kon het bericht van de dood van zijn zoon dan ook niet geloven. Rinke Vos dook tijdens zijn verlof na een periode van tewerkstelling in Duitsland onder. Op verschillende plaatsen en streken en telkens met andere personen verrichtte hij veel en zwaar illegaal werk. Zijn arrestatie had plaats te Amsterdam op 14 februari 1945.

In 1947 werd op de plaats waar de tien mannen standrechtelijk waren neergeschoten ter herinnering een houten kruis geplaatst. Later, wanneer is niet bekend maar in ieder geval voor 1961, werd het vervangen door een kruis dat gemaakt was van gewapend beton. De maker van dat kruis was Hendrik Goos uit Den Dolder, die ook het monument ter herinnering aan de spoorwegstaking van 1944-1945 gemaakt heeft. Op initiatief van O. Schoemaker, die aan de Soestdijkerweg woonde, werd na 1970 het oude kruis vervangen door een hardstenen kruis met een plaquette met de namen van de geëxecuteerden en hun geboortedata. Leunde deze oorspronkelijk tegen het kruis, tegenwoordig ligt hij er plat voor. Het kruis is op een sokkel van 30 x 45 x 39 cm (h x b x d) geplaatst. Het kruis is 1,55 m hoog en heeft een breedte van 95 cm. De grootte van de plaquette is 65 x 65 cm. Een plek van 1,78 x 1,45 m is door een rand van bakstenen gemarkeerd. Op het kruis staat de datum van de executie aangegeven '†5.4.1945' en op de sokkel staat de tekst 'Standvastig is gebleven mijn hart in tegenspoed'.

In 1969 werd vanuit Den Dolder de laatste Stille Omgang op 4 mei naar deze plaats gehouden. Door de Oranjevereniging Den Dolder werden in de jaren daarvoor alle bekende nabestaanden uitgenodigd, maar aan deze uitnodiging werd door hen nimmer gevolg gegeven. In verband met de verminderde belangstelling van de bewoners van Den Dolder voor de herdenking van de

gevallen op deze plek, die op ongeveer een uur lopen van Den Dolder ligt, stelde de Oranjevereniging Den Dolder aan het gemeentebestuur voor het monument naar het plantsoen op de hoek van de Dolderseweg en de Willem Arntszlaan te verplaatsen. Een tweede argument dat de Oranjevereniging aandroeg, was dat de eigenaar van de boerderij in de oorlog 'fout' was. De Nationale Federatieve Raad van het voormalig verzet, afdeling Zeist, was tegen het verplaatsen van het monument. De aarde was daar gedrenkt met het bloed van de geëxecuteerden. Het gemeentebestuur besloot niet op het verzoek van de Oranjevereniging in te gaan maar in het plantsoen aan de Dolderseweg, hoek Willem Arntszlaan een eenvoudig houten kruis te plaatsen.

De vraag wie de juridische eigenaar van het monument was, werd in 1969/1970 niet gesteld. Het monument staat op ongeveer 35 m van de openbare weg op een oprit. De drie successievelijke monumenten werden door particulieren geplaatst. De gemeente nam alleen in 1961 de zorg voor het onderhoud op zich.

Tot eind 1961 werd het monument door Hendrik Goos onderhouden. Op zijn verzoek werd het onderhoud door de gemeente overgenomen. Vanaf 1970 raakte het monument in verval. In 1973 klaagde de weduwe van een van de gefusilleerde mannen, mw. H.W. Loddema-Meijer, over de verwaarlozing. In 1987 werd het monument op verzoek door de gemeente opgeknapt. In dat jaar werd het door de prot.-chr. Hazenboschschool geadopteerd. In 2002 is de adoptie door de r.-k. basisschool De Kameleon, locatie Den Dolder, aan de Dokter J.C. Boswijklaan 10, overgenomen.

Nu de jaarlijkse Dodenherdenking in Den Dolder niet meer aan de Soestdijkerweg plaats vindt, betekent niet dat dit monument door de samenleving is vergeten. Het Zeister Comité 4 en 5 mei brengt op 5 april (dag van de fusillade) of op 4 mei (Dodenherdenking) samen met leerlingen van de basisschool die het monument geadopteerd heeft, een bezoek aan deze plek, waarbij de doden orden herdacht.

De Willem Arntsz Stichting tijdens de Tweede Wereldoorlog

(Bron: uitgave met deze titel van drs. Saskia Bottinga, Utrecht 1983)

De Stichting bestond uit Huis (in Utrecht) en Hoeve (in Den Dolder). Het bestuur waakte natuurlijk over beide vestigingen. In 1939, toen er al duidelijk oorlog dreigde, maakte men een evacuatieplan; in tijden van nood konden patiënten en personeel van Huis dan naar de Hoeve gaan.

Op de Hoeve werden brandputten geboord, een waterspuit aangeschaft, een sirene aangeschaft voor de toren van het Directiegebouw (en dat werd meteen ingericht als uitkijkpost).

De "liggende patiënten" van het Huis werden in februari en maart 1940 naar de Hoeve gebracht, en op de eerste oorlogsdag (10 mei 1940) werden de 208 "lopende patiënten" met bussen naar Den Dolder gebracht. Ze werden verdeeld over de verschillende paviljoens, en een deel van de Dolderse patiënten werden ondergebracht in de Geheerzaal en in de (toen nieuwe) werkplaatsen. Na de capitulatie op 14 mei gingen de meeste Utrechtse patiënten weer daarheen terug.

De patiënten merkten in het begin weinig van de oorlog, hun activiteiten gingen gewoon door. Maar de Duitsers vorderden al snel bedden en beddegoed, en de vrachtwagen van de transportdienst. Het werk van het personeel werd dus al snel lastiger. Allerlei vervoer moest vervallen, of met paard en wagen worden verricht. In de nacht van 14 op 15 november 1940 viel de eerste bom op het terrein, tussen het badhuis en de woning van een geneesheer; die was bedoeld voor vliegveld Soesterberg. Gelukkig zonder persoonlijke ongelukken (wel veel schade); en het zou niet de laatste zijn....

Mede dankzij de eigen boerderij kon de bevoorrading van de Hoeve grotendeels gewoon doorgaan. Tot ongeveer midden 1942

verliep het leven op de Hoeve vrij stabiel en ongestoord. Maar toen moesten op last van de Duitsers langs de kust van Nederland alle inrichtingen en verpleeginstellingen worden ontruimd. Daar moesten soldaten worden ingekwartierd, om een landing van de geallieerden te kunnen afslaan als die zou komen. In juni 1942 kwamen er uit "Duin en Bosch" in Bakkum 254 patiënten met dokter Elderson naar de W.A. Hoeve, in bussen en met vrachtwagens voor de bagage. "Men kan tegenwoordig niet eens meer rustig gek wezen", schijnt een man uit Bakkum opgemerkt te hebben, maar over het algemeen bleef iedereen rustig. Het meegekomen personeel werd deels ondergebracht bij gezinnen in het dorp, sommigen werden inwonend op de Hoeve.

Gedenksteen in het Directiegebouw op de Hoeve.

In januari 1943 kwam er nog een groep van 500 patiënten uit "Santpoort" bij met dr. P. Van der Esch; deze reisden per spoor en de bagage kwam per beurtschipper. In "Santpoort" zaten van oudsher veel patiënten uit Amsterdam en omgeving; in deze groep bevonden zich ongeveer 125 Joodse mensen. Niet allemaal patiënten overigens, sommigen waren min of meer ondergedoken onder de patiënten omdat zij dat toen nog als veilig beschouwden. In de inrichting hoefden ze geen Jodenster

te dragen, bij het vervoer per trein moest dat wel. Om hen niet te laten opvallen bij de treinreis kregen ze allemaal een aktenas of een plant in handen, waarachter de Jodenster dan verborgen bleef. Al die extra bewoners werden verdeeld over de paviljoens, maar ook wel ondergebracht in de Geheerzaal, de Boshut, de zolder van het Bedrijfsgebouw, de nieuwe en de oude werkplaatsen. In totaal 190 mensen werden in Utrecht in het W.A.Huis gelegerd.

In oktober 1942 verklaarde de bezetter de statuten van de W.A. Stichting vervallen; daarmee was automatisch het College van Regenten afgezet. Er werden door de Duitsers nieuwe statuten ingesteld en een nieuw Regentencollege bestaand uit 3 NSB-ers. Voorzitter: F.W. Fabius; secretaris: H. Van der Weerd; penningmeester: K. Keyer.

Die kregen hun handen vol aan het besturen van de Stichting in 1943, dat voor de Hoeve een zeer ongelukkig jaar werd.

In januari 1943 vroeg de bezetter om inlichtingen over de Joodse patiënten. Kort daarvoor had dr. Engelhard bericht gekregen dat uit "Oud-Rosenburg" in Den Haag alle Joodse patiënten waren weggevoerd door de Duitsers; hij weigerde daarom beleefd maar zeer beslist om de inlichtingen te verstrekken. De Duitsers probeerden een paar weken lang hem over te halen ("het is een onschuldig verzoek"), maar de Joodse inrichting "Het Apeldoornsche Bosch" werd ook al leeggehaald, en dr. Engelhard hield voet bij stuk. Het NSB-bestuur onderzocht zelf hoe het zat en leverde de lijst aan de Duitsers. Dr. Engelhard diende bij wijze van protest zijn ontslag in; de afdelingsgeneeskundigen mevrouw dr. E.A. Meyling-Hylkema, mevrouw W.A.C. van Essen, J.C. Boswijk en dr. H. Van der Hoeven deden dat ook. Het NSB-bestuur weigerde de ontslagen te ondertekenen, de dokters weigerden ze in te trekken. Toen volgde op 2 februari 1943 een arrestatiebevel tegen hen allen. Dokter Van der Hoeven en mevrouw Van Essen werden in Utrecht gearresteerd. Mevrouw Meyling eerst ook, maar omdat ze de zorg voor een zuigeling had werd zij ook meteen weer vrijgelaten. In Den Dolder bleken de dokters Engelhard en Boswijk niet

aanwezig toen de politie hen wilde oppakken. Boswijk was de NSB-er die hem kwam halen op het terrein tegengekomen; de man (die blijkbaar niet wist hoe Boswijk er uit zag) vroeg hem de weg naar het huis van Boswijk. Hij werd natuurlijk prompt de verkeerde kant opgestuurd waarna Boswijk een eind was gaan fietsen om na te denken over wat hij nu moest doen. Toen 's avonds bleek dat de Utrechtse collega's gearresteerd waren gaven Engelhard en Boswijk zich ook aan. Alle vier werden een maand vastgehouden in Amsterdam. Toen ze terugkwamen was alleen het ontslag van dr. Engelhard geaccepteerd. Van der Hoeven hield aan en werd uiteindelijk ook ontslagen.

De medische staf na hun terugkeer uit de gevangenis in Amsterdam. V.l.n.r. mevr. W.A.C van Essen, dr. C.F. Engelhard, J.C. Boswijk en dr. H. van der Hoeven.

Op de dag van hun arrestatie was ook de eerste drijfjacht op Joodse patiënten op de Hoeve. Twee beruchte Haagse politie-

mensen kwamen zoeken naar Joodse patiënten van "Santpoort". Ze kregen geen duidelijke inlichtingen van dokter Van Esch, en in het kaartstelsel konden ze de gegevens ook niet vinden. In de wachtkamer zat net een deel van de "ondergedoken" Joodse patiënten om over hun vertrek te praten.....de NSB-er die dokter Boswijk zocht kwam ook binnen en ontdekte die Joodse patiënten. Dokter van Esch en zijn assistent Haxe weigerden om opgave te doen van het aantal Joodse patiënten en hun ziektegeschiedenissen (de politiemannen vermoedden al dat er ook quasi-zieke onderduikers zouden zijn), waarna zij werden uitgescholden, mishandeld en ten slotte aan elkaar geboid afgevoerd naar Zeist. In de chaos zagen ca. 25 mensen kans om de bossen in te vluchten, met hulp van veelal heel jonge personeelsleden. Eén patiënt pleegde zelfmoord. De bossen en gebouwen werden de hele nacht doorzocht door politie en marechaussee. In totaal werden 17 mensen, de meeste van groep "Santpoort", weggevoerd.

Als opvolger van dr. Engelhard werd op 1 juni 1943 de zenuwarts C.G.J. Keulemans benoemd. Hij was zenuwarts te Wolfheze, lid van de NSB en fanatiek landwachter.

In de notulen liet hij optekenen dat hij over het algemeen behoorlijk was ontvangen, maar dat niemand moeite deed om hem in te werken of van inlichtingen te voorzien. Hij wilde de zaak grondig reorganiseren, "Santpoort" de Geheerzaal laten ontruimen, en een terreinwacht aanstellen van het kaliber "ruig Oost-front".

Op 30 juli droeg de gemeente Zeist (!!) de Hoeve op om opgave te doen van het aantal verpleegde Joodse mensen. Administrateur B. van der Woord deelde Keulemans mee dat het personeel daar principiële bezwaren tegen had. Keulemans droeg het toen op aan mevrouw Van der Slaak, maar Van der Woord protesteerde ook daar tegen ("dat is afschuiven"). Toen deed Keulemans het zelf, al klaagde hij dat hij er niet voor voelde om zijn vrije zaterdagmiddag aan zo'n klus te besteden. Dit maakte hem definitief gehaat bij het personeel.

Bij een "bonte avond" voor patiënten en personeel werd Keulemans toevallig vergeten bij de uitnodigingen.....de afdelings-geneesheren weigerden hem te groeten en vermeden alle contact tenzij het echt niet anders kon.

In november 1943 gaf Keulemans duplicaatlijsten van Joodse patiënten aan rechercheurs, en enkele dagen later ging hij met die rechercheurs naar het Directiegebouw. Voor de deur stond een overvalwagen. Mevrouw Slaakweg, die dit zag, kon nog net een aantal afdelingen waarschuwen voordat ze bij Keulemans werd geroepen. Ze moest hem allerlei inlichtingen geven: op welke afdelingen werden de Joodse patiënten verpleegd, wie was er met een christen gehuwd, wie had welke nationaliteit, en wat waren de namen en adressen van patiënten die verpleeggeld betaalden? Ze weigerde, en werd gearresteerd op grond van dienstweigering. De mannen van de Sicherheitsdienst werden wel geholpen door aanwijzingen van de portier en de terreinwachter. Met een lijst van 27 namen gingen ze op zoek. Er werden nog meer personeelsleden wegens dienstweigering gearresteerd.....ook dokter Boswijk weer. Na vier uur kloppacht waren er 9 mannen en 7 vrouwen opgehaald. Mevrouw Slaakweg en dokter Boswijk werden naar Vught op transport gezet.

(Dokter Boswijk is doorgevoerd naar het beruchte Dachau, dat hij wonder boven wonder wist te overleven; na de bevrijding heeft hij nog enkele jaren op de Hoeve gewerkt, maar in 1947 is hij overleden.)

Op 13 december 1943 volgde weer een tweede kloppacht, toen werden nog 3 mannen en 1 vrouw opgehaald. Weer verzetten diverse personeelsleden zich, en dit keer werd zuster Roozeboom ontslagen.

In maart 1944 werd er nog een groep van 31 evacué's op de Hoeve ondergebracht, nu uit "Meer en Bosch" bij Heemstede. De behuizing werd erg krap, ook al omdat paviljoen "Donders" door de Duitsers was gevorderd.

In september 1944 viel er een bom op "Boerhaave". Bij toeval vielen er geen slachtoffers. Het sloophout werd gebruikt voor o.a.

het maken van doodkisten.....tot dan gebruikte men een soort papier-maché om overleden patiënten, die vanwege de oorlogstoe stand niet naar hun plaats van herkomst konden worden gebracht, te begraven op het Stille Hofje aan de Pleineslaan. Maar zo'n "nieuwe" kist werd na de teraardebestelling, als familie en ander publiek weg was, losgeschroefd van de bodem om nadien weer, en weer te gebruiken.....

De hongerwinter was een verschrikking. Er was aan alles gebrek, de sfeer op de afdelingen en de conditie van de patiënten zakten nog verder. Het sterftcijfer was bijzonder hoog. De paviljoens konden niet meer verwarmd worden. De voeding bestond uit nog één sneetje brood `s morgens, `s middags een kleine portie warm eten, en `s avonds weer een sneetje brood. De buitenwerkers kregen een bordje roggepap extra. Verder was er alleen kraanwater.....

Na de bevrijding werden de NSB-ers gearresteerd, en een zuiveringscommissie voerde haar taak zeer grondig uit. Op 19 mei 1945 al nam het in 1942 afgezette College van Regenten de taken weer over. En dr. Engelhard werd weer geneesheer-directeur. Pas eind 1946 waren alle inwonende patiënten van elders in hun eigen inrichtingen terug, en kon het leven op de Hoeve zijn normale gang echt hernemen.

Samenvatting: Mieke van der Ploeg

Herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog van Marie van Zoeren (geboren 14 juni 1916).

Marie van Oostenbruggen-van Zoeren werd geboren in Leusden maar kwam in Den Dolder wonen toen zij een half jaar oud was; haar vader werd toen nachtwaker bij Zeepfabriek "De Duif". Zij woont dus bijna een volle eeuw in ons dorp. Bodes de Vries en ondergetekende mochten in maart een avond bij haar op bezoek. Haar enorme voorraad aan herinneringen laat zich niet gemakkelijk stroomlijnen en inperken tot een bepaald onderwerp, zo merkten we. Dus al vertellend belandde "tante Marie" zoals ze voor velen nog altijd heet, op een heleboel zijpaden. Allemaal wetenswaardig, allemaal interessant, allemaal de moeite waard om verder uit te diepen. Maar in dit artikel beperk ik me tot de verhalen die echt met de oorlog samenhangen.

Als meisje heeft Marie lang thuis aan de Pleineslaan moeten bijspringen wegens een ziekelijke moeder. Toen moeder verbeterde kwam ze in dienst bij de familie Oltmans aan de Baarnseweg 25. Ja, de ouders van de beroemde Willem Oltmans die vorig jaar overleed. Hij was 9 jaar toen zij er in 1934 begon, eerst voor drie middagen per week (en terzijde: ze zijn tot zijn dood bevriend gebleven). Marie was toen ongeveer 18. Vader Oltmans had bij het toenmalige Postkantoor gevraagd of er iemand uit het dorp kon helpen, en hem was toen verteld dat hij maar naar Van Zoeren moest gaan "want daar loopt een dochter thuis".

In 1940, toen Marie een jaar of 25 was, kwam ze voor dag en nacht in huis bij Oltmans ter vervanging van een voorgangster die ging trouwen. Eerder waren er Duitse meisjes voor dag en nacht, zoals er in heel Nederland honderden zijn geweest. De laatste bij Oltmans was wegens een sterfgeval naar huis gegaan en wilde waarschijnlijk vanwege de oorlogsdreiging niet meer terugkomen. Bij het begin van de oorlog zat Marie dus daar, in Bosch en Duin. In 1942 trouwde Marie met Henny van Oostenbruggen, en gingen ze bij Brinkhuis op de bovenverdieping wonen in het huis dat nu

staat op de hoek van de nieuwe Dolderseweg en de Herttenlaan naar de Overtoom toe. Dat was destijds een kruidenierswinkel. Later in de oorlog werden ze daar weggebombardeerd, dat huis heeft 3 jaar "plat gelegen". De mannen hadden gelukkig een schuilkelder gegraven opzij van de schuur, en daar konden ze zich letterlijk redden. Haar man was al ondergedoken, en Marie kwam met het inmiddels geboren dochtertje Lida in huis bij de weduwe Van Dijk "achter op de Pleineslaan". Daar heeft ze de rest van de oorlog gewoond.

Heeft u nog herinneringen aan toen de oorlog uitbrak?

"Van de eerste oorlogsdagen hebben we hier eigenlijk niet veel gemerkt.

Toen de Duitsers na de capitulatie door de straat kwamen moesten we naar buiten. Oltmans wilde dat we "ons fatsoen zouden houden", en we moesten ons op het bordes opstellen. Ik heb niet gezwaaid, ik zei: het zijn mijn vrienden niet. Oltmans en zijn vrouw hebben wel gezwaaid. De Duitsers kwamen op motorfietsen over de Baarnseweg, met een paar wagens er tussen."

Waar gingen ze dan naar toe?

"Dat wisten wij ook niet. Ze hebben vooral in Zeist en op Soesterberg gezeten.

We merkten dus niet veel, nee. Maar we moesten wel alles donker hebben (verduisterd, red.). Met mijn oudste broer ben ik eens stiekem naar buiten gegaan, toen ik had opgevangen dat mijn vader een of andere hoge Piet moest opvangen, We wilden kijken op de Dolderseweg. We konden door het stukje bos lopen waar nu de kerk staat, en er waren pilaren bij het huis van De Duif (waar nu Pelita staat). Alles was verduisterd en pikdonker. Laat nou mijn vader er aan komen met zo'n hoge! Wij doken achter zo'n pilaar...en daarna heel zachtjes weer naar huis aan de Pleineslaan, maar mijn broer verpraatte zijn mond! Dus ik heb gezegd: met jou doe ik nooit niks meer...

Een keer bij het dansen merkten we heel duidelijk de bezetting.

Dat was in de danszaal aan de Baarnseweg van Van de Wetering. Toen was mijn man nog niet ondergedoken, en mijn vriendin uit Soest was er ook met twee broers. De mannen bleven in de garderobe staan te kwekken en te doen, maar wij hoorden in de zaal een mooi melodietje. Hé, zeggen we tegen de mannen, gaan jullie mee? Anders gaan wij vast naar binnen. Ja, gaan jullie maar. Wij hadden een bank bij de muziek om te zitten. Dus mijn vriendin en ik pakken elkaar beet en gaan zo al dansend naar onze plaats. Bij de pilaar stonden twee Duitsers, één stond er met een chagrijnige bek te kijken, en ze rukten ons uit elkaar, en die ik dan kreeg was een lange smalle die me akelig strak vastklemde. Ik denk oh jee, en ik probeerde los te komen, maar ik kwam niet ver. Toen hield de muziek op, dus ik duwde hem van me af en heb gezegd UIT! Van de Wetering kwam erbij, en ik heb gezegd: dat neem ik niet van Hollanders en dus ook niet van Duitsers. Maar hij zei: je moet de dans wel afmaken, anders kun je niet meer met een ander dansen. Nou goed, toen hield hij me iets lossers vast dus ik kon wel rond. Later was er een aftik-foxtrot, en de kleinere die met mijn vriendin had gedanst tikte mij. We dansen, en dat ging behoorlijk. Hij zegt: Jij hebt een hekel aan Duitsers. Nee, zei ik, maar dat neem ik van een Nederlander niet, laat staan van een Duitser. Mijn man zat er met argusogen naar te kijken. Ja, als hij gelijk met ons mee naar binnen was gegaan was het nooit gebeurd! Nou, die vent is er wel meer geweest, maar hij heeft me nooit meer gevraagd. Tegen de meiden die graag met Duitsers omgingen had hij gezegd: dat is een kreng. Ha!

Van de Wetering belde me een keer op: ze hadden zo veel Duitsers die les wilden nemen en of ik niet wilde komen als danspartner voor hen. Nee hoor, ik niet, heb ik gezegd."

Wanneer en hoe gingen de mannen onderduiken?

"Dat ging verschillend. Mijn broer had een oproep voor Arbeitseinsatz gekregen, en het verzet heeft gezorgd dat hij wegkwam. Hij is ondergedoken in Kesteren in de Betuwe, en mijn man heeft hem toen weggebracht. Mijn moeder kon soms zitten

vertellen en dan flapte ze er zomaar wat uit. Dus die mocht niks weten. Ik ben een keer in Kesteren geweest toen mijn broer een astma-aanval had gehad en ze bang waren dat het mis zou gaan. Ik kreeg via-via een berichtje of ik asjeblijft daar heen wilde komen, daar stond dan wel iemand met een fiets en die zou me wel helpen. Dat heb ik gedaan, maar mijn moeder heeft nooit geweten waar ik heen ging en waar hij zat.

Mijn man heeft ondergedoken gezeten op de Ewijkshoeve. Met zijn broers."

Marie weet niet meer precies vanaf wanneer dat was. Wel dat er veel mannen in het dorp zelf ook zaten ondergedoken.

"Bij Van Meeteren hadden ze het kippenhok tot schuilplaats omgebouwd, en bij Goos zaten zes onderduikers terwijl ze zelf drie kinderen hadden."

In Den Dolder zaten geen onderduikers uit andere plaatsen, ook geen joden voor zover Marie weet. Het ging echt om de kleine gemeenschap waar de mensen voor elkaar zorgden. Zelfs de "fouten" deden dat.

"In het huis van Spies op de hoek van de Van de Hoevenlaan woonde toen een NSB-er, ik weet niet meer hoe die heette, maar als die wat wist kwam hij bij ons thuis waarschuwen en zei: zorg dat de jongens weggelopen!"

Waar leefde u in de oorlog van, toen uw man zat ondergedoken? Toen kon hij toch niet werken?

"Jawel. Mijn man werkte bij zijn eigen ouders op de tuinderij. Die woonden in de chauffeurswoning van de Ewijkshoeve omdat die chauffeur zelf een huis in Soest had.

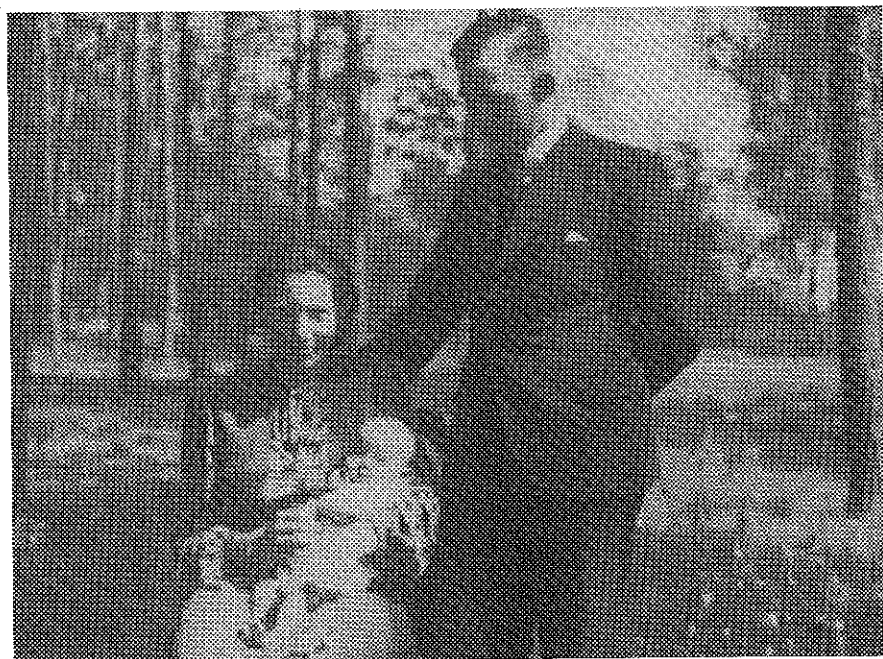
Nee, hij ging er niet in het geniep wonen, hij is er gewoon aangemeld als landarbeider, hoe dat in elkaar is gezet weet ik ook niet. Ik heb het door zijn werk hartstikke goed gehad in de oorlog! Voor Lida kreeg ik een halve liter melk, voor hem ook (ze wisten niet dat hij zat ondergedoken), en voor mezelf ook. Dus ik had ander halve liter melk, zo van de koe, niet afgeroomd en niks. Het werd nog gebracht ook door mijn schoonvader of mijn schoonzusje.

De Duitsers hadden ingesteld: alles wat het grote huis had moest het personeel ook krijgen. Dat is het enige dat de Duitsers goed hebben gedaan. Dus we hadden ook spliterwten, sla, uien en zo." *Maar liep uw man dan gewoon zichtbaar rond op de tuin?*

"Ja, en er zaten Duitsers in de villa!"

En hadden die niet in de gaten dat uw man er was ondergedoken?

"Nee, ook niet van anderen die daar ook werkten. Zoals zijn broer uit Lage Vuursche, en zijn broer die hier gewoond heeft en die met Cor van den Brink getrouwd is geweest van de Verkadewinkel. Opa liep overal in en uit, dat was iedereen van hem gewend, en

Marie van Zoeren met haar man en dochtertje Lida, achter haar woning hoek Hertenaan-Dolderseweg, 1943.

het personeel van de villa wist ook wel hoe het zat, en die vertelden hem van alles. Dus als hij thuis kwam met koffietijd kon hij de mannen waarschuwen als er wat was. Zij konden dan verdwijnen door de sleuven naar het Willem Arntszterrein langs de vloeivelden, of richting Soest."

Wat is er met de Hollandse vriendinnetjes gebeurd van de Duitse soldaten bij de bevrijding? Zijn die hier ook kaalgeschoren?

"Ja, zoals een dochter van Korsius. Die gingen met Duitsers. Maar het bleek dat daar ook Duitsers waren ondergedoken! Dat is ook een heel verhaal.

Mijn man was een keer even bij mij toen ik al bij de weduwe Van Dijk woonde, toen er een razzia kwam. Hij gauw achter het huis de hei in. Fluit maar als ze weg zijn, had hij gezegd. Hij weg, wij alles verdoezeld. Het werd middernacht, nog geen Henny. Ook allang geen militairen meer. Ik ben achter de tuin uitgelopen naar de hei achter het Stille Hofje, en ik heb heel zachtjes gefloten. Hard durfde je ook niet, want daar op de hei zat de Flak (afweergeschut, red.), ze konden gaan schieten. Ik denk tjonge, wat moeten we daar nou mee. Laat ik toch maar weer naar huis gaan. Maar het duurde zo lang.... Ik had alles uit, ook de kaarsjes, het was aardedonker en ik zag niks. Ineens hoorde ik gekrabbel als van een kat en zag ik een schim, en heb ik heel voorzichtig de klink opengedaan. Dat was Henny. Hij had een hele tijd op het aardedonkere kerkhof gezeten! Maar eerst had hij in de loopgraven gezeten en was toen geschrokken van een raar getik. Dat was van helmen die tegen etenskistjes tikten, van Duitse militairen die bij Korsius zaten, en die waren gevlucht voor de razzia. Want zij zaten daar ondergedoken op zolder. Die Duitsers waren het niet eens met het regime en die waren hem gesmeerd. Daar kwamen we later pas achter. Het waren er drie."

Waar zaten de Duitsers nou tijdens de bezetting?

"Precies weet ik het niet, in elk geval in Zeist, en op vliegveld Soesterberg en in enkele huizen in Bosch en Duin. Op de Vossenlaan zaten ze bijvoorbeeld, en daar hadden ze ook een bioscoop. Dat kwam ik zo te weten:

Toen ik bij de weduwe Van Dijk zat werd er ook een soort kapitein in een huis op de Pleineslaan ondergebracht, en die had ook een chauffeur. Mijn jongste zusje dat toen een jaar of 12 geweest zal zijn hielp in het huishouden waar die kapitein werd ingekwartierd.

Zij praatte natuurlijk ook en ze vertelde de chauffeur dat haar grote zus bij Jan van Dijk woonde. Hij zag me altijd met mijn dochtertje alleen lopen, en hij had gevraagd of ze niet eens wilde vragen of ik met hem mee wilde naar de bioscoop! Ik zei: ik prakkezeer er niet over!

Toen hoorden we dus dat ze op de Vossenlaan verschillende villa's hadden en ook een bioscoop. Die chauffeur wist niet dat ik getrouwd was, want ik ben altijd "Marie van Zoeren" gebleven, ook toen ik getrouwd was, en toen mijn man zat ondergedoken."

Vooraf later in de oorlog werd er door de geallieerden veel geschoten op vervoer van de Duitsers over de wegen, ook hier. Marie herinnert zich:

"Ik weet nog dat ik met mijn dochter naar mijn schoonouders ging, en ik was toen voorbij de boerderij, en blijkbaar had er op de Soestdijkerstraatweg een meelwagen gereden, en die werd beschooten, dus ik heb met haar in de sloot geschuld!

En als patiënten van de Stichting op het Stille Hofje werden begraven met een platte kar, dan hadden die kerels witte kielen aan, zodat ze niet beschoten zouden worden door vliegtuigen."

Ook een andere angstige gebeurtenis komt naar voren:

"We waren pas getrouwd, en op een zondagavond met mooi weer stonden de balkondeuren open, toen we ineens veel voetstappen hoorden, alsof er een wandelclub liep. Toen was er iets gebeurd bij Van de Wetering, we weten niet wat, en dat hele spul is meegeweest helemaal lopend naar Utrecht want ze konden in Zeist niet terecht. Als je dat hoort... Van de Wetering heeft vastgezet. Zijn assistent die was getrouwd met een vriendin van ons, die woonden ook in Bosch en Duin, die hebben ze ook meegenomen. De rest hebben ze 's nachts naar huis laten lopen, Van de Wetering is dood, en Jan hebben ze doodgeschoten want die wilde in Utrecht weglopen. Ja, mijn vriendin was al heel vroeg weduwe."

Hebben ze Van de Wetering dan gefusilleerd?

"Ja, niet dadelijk, maar later wel."

Wat er dan was gebeurd, en waarom Van de Wetering is

is gefusilleerd, weet Marie ook nu nog niet. Ze legt uit dat de mensen in de oorlog erg op zichzelf bleven, en dat als je met andere stukjes van het dorp eigenlijk geen contact had omdat "alles uit elkaar werd geslagen".

Ook het uit dansen gaan hield na verloop van tijd op.

Nog een vraag over de dagelijkse gang van zaken. U kreeg dus allerlei levensmiddelen in natura omdat uw man op de Ewijkshoeve werkte. Maar hoe kon u in de oorlog nou de huur betalen toen uw man zat ondergedoken?

"Hij kreeg toch een soort salaris. Ik weet nog dat ze van de ondergrondse kwamen. Lasterie van de Reelaan kwam een keer bij me achterom. Ben je alleen, vroeg hij? Moet je eens luisteren, die man van jou heeft altijd zoveel voor de ondergrondse gedaan, kom je geld tekort? Je moet niet zo verwaand zijn, want dat is helemaal niet nodig. Jouw man heeft altijd gegeven, hij stond altijd klaar als er wat te doen was, of hij reed of wat dan ook. Maar ik zei: ik kom niks tekort. Maar ik kon natuurlijk niet zeggen: hij zit op de Ewijkshoeve, want ze dachten dat hij in Duitsland zat! Ze dachten dat hij was weggehaald."

Marie weet dat anderen wel echt waren opgepakt en weggevoerd naar Duitsland om er te gaan werken. Zoals Karel van den Broek, en Van de Schacht. "Die laatste zei later dat hij vrijwillig was gegaan omdat hij geen trammelant wou. Zijn vrouw heeft na de bevrijding nog heel even vastgezet, ze werd van Duitse sympathie verdacht omdat hij in Duitsland zat, maar omdat ze in verwachting bleek te zijn mocht ze weer gaan."

Dat gold ook voor "dochter Elly van de Verkadewinkel". Die mensen waren volgens Marie echte NSB-ers. Dochter Elly mocht vanwege haar zwangerschap ook al snel weer naar huis.

De jongens die in Duitsland moesten werken zijn na de oorlog wel allemaal teruggekomen.

Dus Aart Lasterie zat in het verzet, en uw man ook?

"Ja, mijn man maar heel even, dat heeft hij me later verteld. Dat kwam zo: ze moesten een keer van het verzet een hoge Duitser gevangen gaan nemen in Bilthoven als hij over de Soestdijksestraatweg reed. Mijn man kon ook goed schieten. Maar hij moest een stok meenemen bij die overval. Ik niet, zegt hij, ik ga daar toch niet met een stok staan! Dan kennen jullie de Duitsers niet. Zo is mijn man er weer uitgekomen, maar hij heeft ze wel altijd gesteund."

Wat haar man aan verzetsdaden heeft gepleegd weet Marie niet, daar praatte je niet over en ze heeft het later ook nooit meer gevraagd.

Ze weet wel hoe nijpend de voedselvoorziening voor anderen was, die niet zoals zij een goede aanvoer van etenswaren hadden vanaf de Ewijkshoeve. En dan hielp je elkaar.

"Bij Broerse was een van de kinderen erg ziek, die heb ik melk gegeven. En naast Van de Wal op de Pleineslaan woonde een uit Wageningen weggebombardeerd gezin met een baby; de moeder had geen borstvoeding dus ik deed ook wat melk naar haar toe. Alles in overleg met de weduwe Van Dijk waarmee ik alles deelde. Zij had bijv. koffie en suiker die ik niet had.

Zo hebben we ook een huisgezin een keer geholpen. Die hadden zelf drie kinderen, en nog zes onderduikers. Dat was bij Akkerman, hij werkte op de Stichting. We wisten van anderen dat er haast geen eten was. Hij was jarig op 23 januari. Toen heb ik een roggebroodje gekookt, zij van Van Dijk had nog een beetje rijst, en we hadden nog een klein beetje thee. Er lag een pak sneeuw, en we waren zo bang voor die Duitsers! Toen zijn we in het donker heel voorzichtig achter door de tuinen gegaan, en heel voorzichtig bij hun aantikken, want de burens mochten ons niet horen. Dus toen we er waren fluisterde ik: tante Akkie, ik ben het! De deur ging een heel klein stukje open... We kwamen binnen, en ik zei: we komen je even wat brengen voor je man zijn verjaardag. Ik heb nog nooit een man zien huilen, maar die man was helemaal overstuurd. Dat vergeet je je leven niet meer. En toen moesten we

weer terug. En het was zo helder van de sneeuw en de maan! We hebben beslist een beschermengel gehad, dat we niet gesnapt zijn." Marie herinnert zich dat Henk van de Schacht, wiens vrouw dus als nazisympathisante was opgepakt, alleen thuis zat met hun twee jongetjes.

"Heb je eten klaar, vroeg ik? Nee, ik heb niks. Nou, dan kom jij vanavond bij mij eten, zei ik. Nee, zei hij, dan krijg jij ook gedonder. Helemaal niet, zei ik, dat zou heel oneerlijk zijn. Ik heb niks gedaan hoor. Jij komt vanavond eten. Dus ik naar Van Dijk en het geval verteld. Nou, zei zij, laat hij dan bij mij eten en de kinderen bij jou."

De vader van Marie was bij de verplaatsing van zeepfabriek "De Duif" naar Vlaardingen (al vóór de oorlog) niet meegegaan, maar in Den Dolder gebleven. Hij was hier doodgraver en begon een handel in groente en fruit. In de oorlog had hij daarvoor paard en wagen, en tegen het eind van de oorlog dwongen de Duitsers hem om met Van de Kraats en nog iemand naar Pannerden te lopen om munitie voor hen te halen. En de Engelse vliegtuigen schoten steeds op ze. Na verloop van tijd kwamen ze thuis, maar vraag niet hoe:

"We hadden toen dokter Pannekoek. Op een dag kwam mijn jongste zusje van toen 15 me halen. Ze zei: vader is thuis, en hij ziet eruit, en ze hebben me een ruzie! En de dokter is er, en ik moest je van de dokter halen. Dus ik er naar toe. Ik kende hem niet terug, zulke kapotte handen en benen, en moeder kon niet met hem over weg en moeder mocht er ook helemaal niet bij. We hebben zijn broek open moeten knippen en zo. Maar hij had ook honger. Het liep tegen de Kerstdagen en ik had net peren klaar. Ik denk: verdikkeme, daar gaat de hele boel in de war. Ik moest ook nog boodschappen doen en zo, en je weet niet wat er voorvalt. De dokter zei: zorg dat je moeder hier niet in de voorkamer komt. Ja, zeg ik, wat moet ik dan? Dit gaat helemaal niet goed! Vader was toen hij terugkwam helemaal de weg kwijt. Van de Kraats ook, maar niet zo erg. In het begin kon vader er ook niet over praten. Later wel. Hij was de oudste van de drie mannen die ze hadden gedwongen.

Als de anderen niet wilden, dan joegen de Duisters vader een heling af om de munitie naar de overkant brengen, ondanks het schieten van de Engelsen. En dan gingen de jongeren vanzelf ook omdat ze mijn vader niet in de steek wilden laten. Ze zijn lopend over Wageningen teruggekomen, daar heeft hij nog een of andere schop vandaan meegenomen. Als de Engelsen overkwamen kropen ze onder de wagen, maar daar lag de munitie bovenop! Het is een wonder dat ze levend zijn teruggekomen."

Wat deden jullie 's avonds in de oorlogstijd?

"We hadden de zang. En andere verenigingen ook wel. Toen de Sperrtijd kwam kon dat niet meer, maar dat was niet zo lang, dat was eigenlijk alleen tegen het einde. Toen was het wel angstig, de ramen stonden af en toe bol van de luchtdruk door munitie op Soesterberg die ontplofte.

In kleine groepjes kwamen we ook wel bij elkaar, bij Van Dijk hadden ze ook een orgel, daar kwam Akkerman, en broeder Stolk ook, en dan zongen we met elkaar."

Er werd door sommige mensen wel naar de clandestiene radio Oranje geluisterd, denkt Marie, maar of de nieuwsberichten dan ook werden verspreid weet ze niet, het interesseerde haar in die tijd niet zo. De zorgen van alledag stonden veel meer op de voorgrond.

Over de bevrijding was Marie kort van stof, maar wel met twinkeling in haar ogen: dat was heel erg veel feest.

"Het was heel leuk. Ik geloof dat de kelner van Hiensch met het nieuws van de bevrijding kwam, ik zat nog bij Van Dijk. We hebben gehost en gevierd!"

Mieke van der Ploeg.

Lekker gezellig. **Remia**

**Remia Den Dolder:
Sauzenhart van
Nederland.**

